

καν δην ή έννοια τῆς θεωρίας καὶ τῆς ἀληθείας—οὕτε τῆς σχετικῆς καν ἀληθείας—, διὰ δλαι αἱ σκέψεις, θεωρίαι καὶ παραστάσεις τοῦ ἀνθρώπου ἀνάγονται εἰς ψευδῆ συνείδησιν καὶ ἀποτελοῦν ἀπλῶς ἴδεολογίας, διὰ πᾶν διὰ τὸ συνιστῷ τὸ θεωρητικόν μας συνειδὸς ζῆται καὶ ἀποθνήσκει μαζὶ μὲ τὴν πραγματικότητα, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ὅποιας ἐγεννήθη, διὰ τέλος—καὶ ἐδῶ ἀποκαλύπτεται ἡ τραγικὴ ἀντινομία, ἡ ὅποια διέπει τὸν οὕτω πως σκεπτόμενον—αὐτῇ αὐτῇ ἡ ταῦτα διδάσκουσα θεωρία ἀποτελεῖ ἀπλῆν ἴδεολογίαν, ἀνάγεται εἰς ψευδῆ συνείδησιν καὶ δὲν δικαιοῦται νὰ διεκδικήσῃ ἵσχυν ἔξω καὶ πέραν τῆς προσκαίρου πραγματικότητος, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ὅποιας ἀνεπτύχθη.<sup>1)</sup> Ἡ εἰς τὸν *Marx* ἀναγομένη θεωρία τοῦ *Manheim* περὶ ἴδεολογίας καὶ ψευδοῦς συνειδήσεως ἔχει βεβαίως ἀξίαν μόνον ἐὰν περιορισθῇ εἰς τὸ νὰ σημάνῃ ἀπλῆν «εὐρετικὴν ἀρχήν». Τὴν τοιαύτην περιωρισμένην—ἀλλὰ καὶ πάλιν σπουδαιοτάτην—ἀξίαν τῆς εἰς τὸν *Marx* ἀναγομένης θεωρίας τοῦ *Manheim* θὰ κατανοήσωμεν, ἐὰν συνδυάσωμεν ταύτην πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ *Hans Freyer* περὶ ἴστορικῆς πραγματικότητος. Ἀναγκαῖον θεωροῦμεν, διακόπτοντες πρὸς στιγμὴν τὴν ἀνάπτυξιν τῆς κοσμοθεωρίας τοῦ *Marx*, νὰ ἐπιχειρήσωμεν τὸν συνδυασμὸν αὐτὸν διὰ νὰ ἀποκαλυφθῇ τὸ πρόβλημα ἀπὸ τῆς ὁρθῆς του πλευρᾶς.

Ο *Hans Freyer* δομᾶται ἀπὸ τὴν διάκρισιν τῶν ἀντικειμενικῶν μορφῶν τοῦ πνεύματος, τῶν μορφῶν τῆς τέχνης, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν ἄλλων σφαιρῶν τοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν πραγματικότητα ὡς τοιαύτην, ἀπὸ τὰς μορφὰς καὶ τὸν σχηματισμὸν τῆς πραγματικότητος αὐτῆς. «Καὶ ἐὰν ἀκόμη», λέγει ὁ *Freyer*,<sup>2)</sup> «εἶναι κοινωνικός τις μορφολογικὸς σχηματισμὸς αἰώνιος, ὡς αἱ πυραμίδες, δεσμευτικὸς ὡς τὸ τυπικὸν λατρείας τινός, σαφῆς εἰς τὰς γραμμάς του, ὡς γεωμετρικὸν διακοσμητικὸν σύμπλεγμα, ἀποτελεῖ ἐν τούτοις κάτι τὸ θεμελιωδῶς διάφορον πρὸς ὅλας αὐτὰς τὰς μορφὰς τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος. Ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὴν περίπτωσιν κειμένην εἰς τὰ ὅρια

1) Βλ. ἐκτενῆ ἀνάπτυξιν καὶ κριτικὴν τῆς θεωρίας τοῦ *Manheim* εἰς: Παν. Κανελλοπούλου, ‘Ο ἀνθρωπός καὶ αἱ κοινωνικαὶ ἀντιθέσεις’, Ἀθῆναι 1934, σ. 50—77.

2) Βλ. *Hans Freyer*, *Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft (Logische Grundlegung des Systems der Soziologie)*, Leipzig und Berlin 1930, σ. 81.

τῆς ἀντικειμενικότητος... ἀποτελεῖ ἐν τῶν μεγάλων ἀπλῶς μέσων τὰ δοπία ἔδημούργησεν ἡ ἀνθρωπότης διὰ νὰ ἀναχαιτίζῃ (νὰ φράσσῃ) τὴν πορείαν τοῦ χρόνου». Δὲν πρόκειται νὰ ἔξετάσωμεν ἐνταῦθα ἴδιαιτέρως τὴν περὶ τῆς ἀνωτέρω διακρίσεως θεωρίαν τοῦ Freyer, ἡ δοπία ἀνάγεται εἰς τὴν «φαινομενολογικήν» κατεύθυνσιν τοῦ Husserl, εἰδικότερον δὲ εἰς τὸν J. Cohn καὶ Theodor Litt, οἵ δοποὶ τὴν διαλεκτικὴν τοῦ Hegel θεωροῦν ὡς θεμελιούμενην ἀσφαλέστερον, ἐὰν ὅδηγηθῇ τις πρὸς αὐτὴν δι' ὅδοῦ «φαινομενολογικῆς»<sup>1)</sup>. «Ἡμᾶς ἀρκεῖ ἐνταῦθα ἡ διαπίστωσις τοῦ γεγονότος, δτὶ τὰ κύρια χαρακτηριστικά τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος—εἴτε διακρίνουν ταῦτα τοὺς κοινωνικοὺς μορφολογικοὺς σχηματισμοὺς ἀπὸ τὰς μορφὰς τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος, εἴτε ὅχι—εἶναι κατὰ τὸν Freyer τὰ ἔξῆς:

Αἱ μορφαὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς διακρίνονται ὡς πρὸς τὸ ἀπλοῦν γεγονός, δτὶ ἀποτελοῦν μορφὰς περιεχούσας ζωήν. «Ἄντοι οὗτοι οἱ ἀνθρωποι, μὲ δλόκληρον τὴν ὑπαρξίαν καὶ μοίραν των, ἀποτελοῦν τὸ ὑλικόν, ἐκ τοῦ δποίου κατασκευάζονται».<sup>2)</sup> Οἱ κοινωνικοὶ σχηματισμοὶ δὲν ἰσχύουν ἀφ' ἕαυτῶν, ἀλλ' ὑπάρχουν διὰ τῶν σωμάτων καὶ ψυχῶν, διὰ τῆς βουλήσεως καὶ τῆς μοίρας τῶν ἀνθρώπων. «Ως ἐὰν εἴμεθα ἡμεῖς οἱ ἕδιοι τὸ μάρμαρον, ἐξ οὗ ἀπαρτίζεται τὸ καλλιτέχνημα· ὡς ἐὰν εἴμεθα ἡμεῖς οἱ ἥχοι, δι' ὧν συμβαίνει τὸ μουσικὸν γεγονός».<sup>3)</sup> Η γνῶσις τῶν μορφῶν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς βασίζεται ἐπὶ τῆς ταῦτης ἀντικειμένου καὶ ὑποκειμένου, συνιστᾶ δηλαδὴ—οὗτο πως θὰ διετύπωνε τὴν σκέψιν αὐτὴν δ. Hegel—τὸ ἀπόλυτον πνεῦμα. Αἱ μορφαὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς εὑρίσκονται διαρκῶς ἐν τῷ γίγνεσθαι. Καὶ δταν ἀκόμη ἔχουν χιλιάδων ἐτῶν ζωήν, δὲν ὑπάρχουν ποτὲ πλέον, δπως ἀκριβῶς «ὑπῆρξαν» κἄποτε, ἀλλ' ἔξελίσονται διαρκῶς καὶ «γίγνονται». Καὶ δπερ σπουδαιότερον: Αἱ κοινωνικαὶ μορφαὶ ὡς ἀντικείμενον γνώσεως καὶ θεωρίας δὲν ἴστανται, δπως ἡ φύσις (δπως ἐπίσης, κατὰ τὸν Freyer, αἱ μορφαὶ τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος) «ἀπέναντι» τοῦ ὑποκειμένου τῆς γνώσεως. Τὸ φῶς τῆς γνώσεως δίπτεται, ὡς προβολεύς, ἐπὶ τινος «γίγνεσθαι», τοῦ δποίου μετέχει

1) Bl. J. Cohn, *Theorie der Dialektik*, Leipzig 1923. Ἐπίσης: Theodor Litt, *Individuum und Gemeinschaft (Grundlegung der Kulturphilosophie)*, Leipzig und Berlin 1926, σ. 11 κ. ἓ., 16 καὶ 18.

2) Freyer, ἐνθ' ἀν., σελ. 81.

3) Freyer, ἐνθ' ἀν. σ. 82.

αὐτὸς οὗτος δὲ γινώσκων μὲ τὴν «ὑπόστασίν» του, πάσχων ἡ ἐνεργῶν. Ἡ ἴδιότυπος θέσις τῆς γνώσεως αὐτῆς (δηλαδὴ τῆς κοινωνιολογίας) συνίσταται εἰς τὸ δτὶ «πραγματικότης ζωντανὴ γινώσκει ἔαυτήν».<sup>1)</sup> Μὲ ἄλλας λέξεις: αἱ μορφαὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς ἀποτελοῦν αὐτὴν ταύτην τὴν πρὸς ὄλοκληρον τὴν ὑπόστασιν τοῦ ἀνθρώπου συνδευμένην κατάστασιν, ἐντὸς τῆς δποίας ζῆται οὗτος. «Ο συγκεκριμένος χρόνος, ἐντὸς τοῦ δποίου εἶναι ἐναποτεθειμένοι οἱ κοινωνικοὶ μορφολογικοὶ σχηματισμοί, δὲν ἀποτελεῖ δμογενῆ σειρὰν στιγμῶν ἀναγομένων διαρκῶς εἰς ἀμφοιστικόν τι σύνολον, ἀλλ' ἔχει ποιοτικῶς ὠρισμένην κατασκευήν. ἔκεινην συγκεκριμένως τὴν μόνον ἐφ' ἀπαξ ὑπάρχουσαν, μὴ ἕποκειμένην σχεδὸν εἰς περιγραφὴν καὶ μόνον δι' εἰκόνων συλληπτὴν κατασκευήν, ἡ δποία χαρακτηρίζεται μὲ τὸ λιτὸν νόημα τῶν λέξεων: παρελθόν, παρὸν καὶ μέλλον. . . Ο χρόνος παρέρχεται καὶ οὖδεν ἄλλο περάττει εἰ μὴ νὰ παρέρχεται, εἶναι τὸ παρερχόμενον αὐτὸν καθ' ἔαυτό. . . Ἡ καταβύθισις δμως τοῦ μέλλοντος εἰς τὸ παρελθόν συμβαίνει μέσῳ τῆς συγκεκριμένης καταστάσεως τοῦ παρόντος. Ἐν φ' ἀκριβῶς παρέρχεται δὲ χρόνος, γωρεῖ ἀκαταπαύστως πρὸς τὰ ἔμπρὸς τὸ θετικὸν σημεῖον τοῦ παρόντος. Τείνει καὶ ἔχει κατεύθυνσιν. Μετατρέπει μέσῳ τῆς θετικότητός του τὴν ἀρνητικότητα τοῦ μέλλοντος εἰς τὴν ἀρνητικότητα τοῦ παρελθόντος».<sup>2)</sup> «Οπως λοιπὸν καὶ τὸ μέλλον, οὗτοι καὶ τὸ παρελθόν ὑπάρχει μόνον ὡς πρὸς τὸ ἔκαστοτε παρόν, ὡς πρὸς τὴν μόνην θετικὴν ταύτην φάσιν τῆς ἰστορικῆς ζωῆς, ὑπάρχει δηλαδὴ μόνον ὡς πρὸς τὴν βούλησιν τῶν ἀνθρώπων καὶ συνδέεται πάντοτε — ἀν καὶ παρελθόν — μὲ διαρκῆ τινα ἀπόστασιν τούτων. Οσον ἀφορᾶ ἔκεινους τοὺς μορφολογικοὺς κοινωνικοὺς σχηματισμούς, οἱ δποῖοι ἀνήκουν εἰς τὸ παρόν, τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀπλοῦν. Οἱ σχηματισμοὶ οὗτοι εἴμεθα ἡμεῖς οἱ ἴδιοι. «Ἡ διατήρησις ἡ ἡ μεταβολή των ἀποτελεῖ αὐτὴν τὴν μοῖραν μας ἡ οὐσιώδη ἐν πάσῃ περιπτώσει πλευρὰν τῆς μοίρας μας. . . Ολαι αἱ κινήσεις, αἱ δποῖαι διέπουν, δλαι αἱ φανεραὶ ἀντιφάσεις αἱ δποῖαι ταράσσουν (τὰς περὶ ὧν δὲ λόγος μορφὰς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς). . . ἀποτελοῦν ἔρωτήματα, τὰ δποῖα ἀπευθύνονται εἰς τὴν βούλησίν μας, καὶ ἔρωτήματα, τὰ

1) Freyer, ἐνθ' ἀγ. σ. 88.

2) Freyer, ἐνθ' ἀν., σ. 88.

ὅποια ἀπευθύνει ἡ βούλησίς μας εἰς αὐτούς. Εἰς τὴν διαλεκτικὴν τοῦ διέποντος αὐτὰς γίγνεσθαι ἀποτελοῦμεν ὥρισμένην μερίδα, δύναμιν ἐνεργόν»<sup>1)</sup>). Τὸ ὑποκείμενον καὶ τὸ ἀντικείμενον τῆς γνώσεως ἐμφανίζονται ταῦτιζόμενα. ‘Η γνῶσις, δι’ ἣς ζητοῦμεν νὰ συλλάβωμεν τὰς ίσχυούσας κοινωνικὰς μορφάς, συνειδητοποιεῖ τὸ ἴδιον ἡμῶν πιρόν, ἀποτελεῖ θεωρίαν τῆς ὑπάρχειας μας.

Αλλὰ καὶ ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ παρελθὸν συμβαίνει τὸ ἔδιον, κατὰ τὸν Freyer. Τὸ ὄλον κοινωνικὸν γίγνεσθαι ἀναφέρεται εἰς τὸ παρόν. Ή κοινωνικὴ πραγματικότης δλόκληρος — καὶ ἡ μᾶλλον ἀπομεμάκουσμένη — συνιστᾶ τοὺς πραγματικοὺς ὅρους τῆς ὑπάρχεως τοῦ παρόντος, ἀποτελεῖ τὸ ἴστορικὸν ὑπόβαθρον τῆς πρὸς ἡμᾶς ἀμέσως συνδεομένης σημερινῆς πραγματικότητος. Πρὸς τὸ ἀντικείμενόν μας, τὸ δποτὸν δὲν ἵσταται ἀπλῶς ἀπέναντί μας, συνδυαζόμεθα — ὅταν μελετῶμεν τὴν κοινωνικὴν πραγματικότητα — διὰ βουλητικῆς τινος σχέσεως. Πρὸς τὸ ἀντικείμενόν μας ταῦταί εἰσιν δλόκληρος ἢ ὑπόστασίς μας. Τοιουτούρπως καταλήγει μάλιστα ὁ Freyer εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι, ζητοῦντες νὰ γνωρίσωμεν τὸ πρὸς τὴν ὑπαρξίαν μας ταῦταζόμενον ἀντικείμενον τῆς κοινωνιολογικῆς γνώσεως, δὲν ζητοῦμεν ἀπλῶς νὰ κυριαρχήσωμεν αὐτοῦ, ἀλλὰ ζητοῦμεν νὰ γίνωμεν ἡ μᾶλλον γινόμεθα κατ' ἀνάγκην «ὑπεύθυνοι», ἀναλαμβάνομεν τὴν εὑθύνην διὸ σα πιστοποιοῦμεν. Τὸ κοινωνικὸν γίγνεσθαι συλλαμβάνομεν καὶ κατανοοῦμεν, κατὰ τὸν Freyer, μόνον ἐφ' ὅσον ἀνήκομεν εἰς αὐτὸ μὲ τὴν ὑπόστασίν μας, «ἐφ' ὅσον δηλαδὴ μετέχομεν, θέλοντες, τῆς περαιτέρῳ ἔξελίξεώς του»<sup>2</sup>). "Αλλως δὲν εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ τὸ ἔδιον. «Μόνον ἐκεῖνος, ὁ δποτος θέλει κάτι κοινωνικῶς, βλέπει καὶ κοινωνιολογικῶς κάτι»<sup>3</sup>). Λαμβανομένου ὑπὸ ὅψιν, ὅτι ἡ ἴστορία κινεῖται διαλεκτικῶς, δηλαδὴ κινεῖται κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ώστε πᾶν τὸ συμβαῖνον αἴρεται ὑπὸ ἄλλου τινὸς καὶ νοεῖται μόνον ἐν σχέσει πρὸς αὐτό, ὡς ἀντίθεσις πρὸς αὐτό, πρέπει νὰ νοήσωμεν τὸ γινόμενον πάντοτε ὡς ἀντίθεσιν, δηλαδὴ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν μελλοντικήν του σύνθεσιν. "Αλλως, στατικοποιούμενον, δὲν σημαίνει τὸ γιγνόμενον τίποτε. "Εὰν δὲν ἀκολουθήσωμεν τὴν ἀνωτέρῳ δρισθεῖσαν δδόν, θὰ θέσωμεν

1) Freyer, *svø'* av., s. 89.

2) Freyer, ६१०' द्व., σ. 298 न. ६.

3) Freyer, §vð. áv. σ. 305.

εἰς τὸν ἑαυτόν μας τὴν παράδοξον ἀποστολὴν νὰ περιλάβωμεν εἰς τὰς ἔννοίας μας τὸ χάος ὡς χάος<sup>1)</sup>). Μόνον τότε παύει τὸ παρὸν νὰ ἐμφανίζεται ὡς χάος, ὅταν συνδυασθῇ — συμφώνως πρὸς τὴν ἀπαίτησιν τῆς διαλεκτικῆς τοῦ Hegel — πρὸς τὴν ἐν ἑαυτῷ ὑπάρχουσαν ἀρνησιν τοῦ ἑαυτοῦ του, ὅταν κατ’ ἀκολουθίαν συνδυασθῇ πρὸς τὴν μέλλουσαν νὰ προκύψῃ ἐκ τῆς ἀρνήσεως τοῦ ἑαυτοῦ του σύνθεσιν.<sup>2)</sup> Εκ τῆς στάσεως λοιπόν, τὴν ὅποιαν λαμβάνομεν ἀπέναντι τοῦ μέλλοντος, ἔξαρταται διό τόπος, καθ’ ὃν θὰ σχηματίσωμεν τὴν κοινωνιολογικὴν εἰκόνα τοῦ παρόντος.

Δὲν σημαίνουν ὅμως τὰ ἀνωτέρω, ὅτι ἡ κοινωνιολογία προσλαμβάνει χαρακτῆρα δεοντολογικόν; <sup>3)</sup> Οχι ἀπολύτως! Ο κοινωνιολόγος δὲν φεμελιώνει ὡς ἡθικῶς καλὸν ή αἰσθητικῶς ὁραῖον ή ἐπὶ τῇ βάσει οἰστρήποτε ἄλλου δεοντολογικοῦ συστήματος ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον θέλει, δὲν ἀποφαίνεται δεοντολογικῶς, ἀλλ’ ὁρμώμενος ἀπλῶς ἀπ’ ἐκείνου, τὸ ὅποιον θέλει, παρατηρεῖ τὴν πραγματικότητα καὶ καταδεικνύει ὡς ἴστορικῶς ἴσχυον, ὡς ἀντιστοιχοῦν εἰς τὴν πραγματικότητα ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον θέλει.<sup>4)</sup> Η διαφορὰ εἶναι μικρά, ἀλλ’ οὖσιώδης. Ανάγων ὁ κοινωνιολόγος τὴν βούλησίν του εἰς τὴν πραγματικότητα καὶ συνειδητοποιῶν ἐπιστημονικῶς τὴν σχέσιν μεταξὺ βούλήσεως καὶ πραγματικότητος, σχέσιν, ή ὅποια ὀπωσδήποτε καὶ δὴ ἀφ’ ἑαυτῆς ὑπάρχει, διαφωτίζει τὴν πραγματικότητα, διαφωτισμὸς δὲ αὐτός, δισονδήποτε μονομερὴς καὶ ὅν εἶναι ή βάσις ἀφ’ ἣς ὁρμάται δ ἐπιχειρῶν τοῦτον, εἶναι πάντοτε, ὅπως τονίζει ὁ Freyer, «μερικῶς ὁρθός».<sup>5)</sup> Καὶ εἶναι πάντοτε μερικῶς ὁρθός, διότι καὶ η βούλησις, ἀπὸ τῆς ὅποιας ὁρμάται, εἶναι καὶ αὐτὴ μέρος τῆς πραγματικότητος. Συνειδητοποιεῖται λοιπὸν ἐκάστοτε ἐπιστημονικῶς (θεωρητικῶς) ἐκείνη ἡ πραγματικότης, δηλαδὴ ἐκείνο τὸ ιμῆμα της, τὸ ὅποιον ἀντιστοιχεῖ θετικῶς εἰς τὴν διέπουσαν ἐκάστην κοινωνιολογικὴν θεωρίαν βούλησιν. Δὲν ὑπάρχει τίποτε εἰς τὸν κόσμον τῶν κοινωνικῶν ἴδεολογιῶν, τὸ ὅποιον δὲν εὑρίσκει καὶ εἰς τὴν πραγματικότητα, εἰς τὴν ζωήν, εἰς τὴν ἴστορίαν τὸ στήριγμά του. Δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ ἴδεολογικόν, τὸ ὅποιον δὲν εἶναι ἐν τινι μέτρῳ, δηλαδὴ ἐν σχέσει πρὸς ὠρισμένην πλευρᾶν

1) Freyer, ἐνθ’ ἀν., σ. 304.

2) Freyer, ἐνθ’ ἀν., σ. 306.

3) Freyer, ἐνθ’ ἀν., σ. 298.

τῆς πραγματικότητος, ἀληθές. Αὐτὸς εἶναι τὸ συμπέρασμα, εἰς τὸ δποῖον πρέπει νὰ θεωρηθῇ καταλήγουσα ἢ διδασκαλία τοῦ Freyer. Αὐτὸς καὶ ὅχι ἐκεῖνο τὸ δποῖον κακῶς ἔξαγει οὗτος εἰς τὴν τελευταίαν σελίδα τοῦ θεμελιώδους βιούλησις του καὶ διατυποῦται εἰς τὴν φράσιν: μόνον «ἀληθής βιούλησις» (κατ' ἀκολουθίαν δὲ ἀληθής κοινωνική ἰδεολογία) «θεμελειώνει ἀληθῆ γνῶσιν»<sup>1)</sup>). Καὶ λέγομεν, διει τὸ προηγούμενον μᾶλλον συμπέρασμα πρέπει νὰ ἔξαχθῃ ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Freyer, διότι, συμφώνως πρὸς αὐτήν, πᾶσα βιούλησις ἀποτελεῖ καὶ μέρος τῆς κοινωνικῆς, ἴστορικῆς, πραγματικότητος. Πᾶσα κοινωνιολογική γνῶσις συνειδητοποιεῖ ἐπιστημονικῶς τὴν σχέσιν τῆς ταῦτοτητος, ἢ ὅποια ὑπάρχει μεταξὺ τῆς βουλήσεως, ἔξ ἥ; πηγάζει, καὶ ὁρισμένης πλευρᾶς τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος, διαφωτίζει καὶ συλλαμβάνει ὅρθῶς (ἐφ' ὅσον δὲν παρεμβάλλονται καθαρῶς λογικὰ σφάλματα) τὴν πλευρὰν ταύτην, εἶναι δηλαδὴ πάντοτε ὡς πρὸς ὅρισμένην πλευρὰν τῆς πραγματικότητος ἀληθής.

Ἄς ἐπανέλθωμεν ἦδη εἰς τὸν Mannheim. Τὸ συμπέρασμα, εἰς τὸ δποῖον κατελήξαμεν, δρομώμενοι ἀπὸ τῆς διδασκαλίας τοῦ Freyer, ἐμφανίζεται μόνον κατ' ἐπίφασιν συμπίπτον πρὸς ἐκεῖνο, εἰς τὸ δποῖον καταλήγει ὁ Mannheim, εἰς τὸ δποῖον καταλήγει κατ' οὐσίαν καὶ ὁ Marx. Καὶ οἱ τρεῖς, Marx, Mannheim καὶ Freyer, δρομῶνται ἀπὸ τῆς θεωρίας, καθ' ᾧ ἡ βιούλησις ἢ ἡ συνείδησίς μας συνυφαίνεται μέχρι τοιούτου σημείου πρὸς τὴν κοινωνικὴν πραγματικότητα, ὥστε εἶναι ἀδύνατον νὰ λάβῃ ἡ συνείδησις ἀπέναντι τῆς πραγματικότητος στάσιν καθαρῶς οὐδετέρων καὶ ἀντικειμενικήν. Κατὰ τοὺς Marx ὅμως καὶ Mannheim ἡ κοινωνικὴ πραγματικότης προσλαμβάνει ἀπέναντι τῆς βουλήσεως καὶ συνειδήσεως τοιαύτην, ἀντικειμενικήν αὐτοτέλειαν, ὥστε ἡ βιούλησις, ἡ συνείδησις καταδυναστεύεται ὑπὸ τοῦ ἀντικειμένου της μέχρι σημείου ἀποκλείοντος πᾶσαν θεωρητικὴν ἀλήθειαν. Ἐδῶ σημειοῦται ἡ ὑπερβολή, εἰς τὴν δποίαν ὁ Marx κυρίως δὲν ἔπειτε νὰ καταλήξῃ, ἀφ' οὗ ὡς γνωρίζομεν ἦτοι, ὁρμήθη ἀπὸ τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ ὑποκειμένου ὡς «ἐνεργοῦ πλευρᾶς». Παρ' ὅλα ὅσα ἔλέχθησαν ἀνωτέρω, ὑπάρχει θεωρητικὴ ἀλήθεια καὶ δὴ ὡς πρὸς αὐτήν τὴν κοινωνικὴν πραγματικότητα. Πᾶσα συνειδητοποίησίς τῆς σχέσεως μεταξὺ βουλήσεως καὶ κοινωνικῆς πραγματικότητος—σχέ-

1) Freyer, ἐνθ. ἀν., σ. 307.

σεως ἐμφανιζούσης τὴν βούλησιν δχι ὡς ἔκμηδενιζομένην, ἀλλ' ὡς μετέχουσαν ἐνεργῶς τῆς πραγματικότητος—σημαίνει ἄλλήθειαν. Ἡ ἄλληθεια αὐτὴ δὲν εἶναι σχετική, ἀλλ' εἶναι ἀπλῶς μερική. Ἡ βούλησις ἐμποδίζει ἡμᾶς ἀπλῶς ἀπὸ τοῦ νὰ ἴδωμεν τὸ δλον. Βλέπομεν δμως τὸ μέρος τῆς πραγματικότητος, ἐκεῖνο συγκεκριμένως, εἰς τὸ δποῖον εἶναι οὐσιαστικᾶς βεβιθμισμένη ἥ βούλησίς μας. Καὶ ἐδῶ πρέπει κατ' ἀνάγκην, τροποποιοῦντες τὰ συμπεράσματα, τὰ δποῖα θεωρεῖ δ Freyer προχύπτωντα ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀφ' ἡς ὁρμής, νὰ προχωρήσωμεν, διὰ τοῦ Freyer εγπέραν τοῦ Freyer. Ἐφ' δσον γίνεται δεκτόν, ὅτι ὑπάρχει καὶ ὡς πρὸς τὴν κοινωνικὴν πραγματικότητα δυνατότης γνώσεως καὶ ἄληθείας—(ἐὰν ἀρνηθῶμεν τὴν δυνατότητα ταύτην, πρέπει νὰ τὴν ἀρνηθῶμεν καὶ ὡς πρὸς τὴν φυσικὴν πραγματικότητα)—, δὲν ἀποκλείεται, ἀδιάφορον ἐὰν τοῦτο εἶναι σπάνιον καὶ δύσκολον, νὰ ὑπάρξῃ γνῶσις καὶ ἐν σχέσει πρὸς ὅτι δὲν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν βούλησίν μας. Δὲν ἀποκλείεται νὰ συλλάβωμεν δριθῶς καὶ ὅτι κεῖται ἔξω τοῦ τμήματος ἐκείνου τῆς πραγματικότητος, τὸ δποῖον ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν βούλησίν μας. Δὲν ἀποκλείεται νὰ αὐτονομηθῇ τὸ θεωρητικόν μας βλέμμα. Ἐφ' δσον ὑπάρχει ἄληθεια, ὑπάρχει καὶ ἥ πιθανότης νὰ ἀνακαλύπτῃ ὁ ἀνθρωπος ταύτην, ἔστω καὶ διὰ πλαγίων καὶ σκοτεινῶν ἔστω καὶ διὰ τυχαίων ὁδῶν. Καὶ αὐτὸς ἀκόμη τὸ σκότος ἐχρησίμευσε πολλάκις ὡς δείκτης τοῦ φωτός. Κατ' ἀρχὴν βεβαίως—ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο συμφωνοῦμεν πρὸς τὸν Freyer—δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συλληφθῇ δριθῶς εἰ μὴ μόνον ἐκείνη ἥ κοινωνικὴ πραγματικότης, ἥ δποία ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν οὐσιαστικῶς εἰσδύουσαν εἰς αὐτὴν βούλησίν μας. Ὅποιανηθεῖσα δμως ἀπαξ ἥ γνῶσις ὑπὸ τῆς βούλησεως δὲν ἀποκλείεται νὰ ἴδῃ δριθῶς καὶ κάτι πέραν ἐκείνων πρὸς τὰ δποία κατευθύνεται θετικῶς ἥ βούλησίς. Ὅπαρχουν μάλιστα—ἴδια ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἐν τῷ παρελθόντι κειμένας προϋποθέσεις τοῦ κοινωνικοῦ παρόντος<sup>1)</sup>—πλεῖστα δσα ἀπέναντι τῶν δποίων ἥ βούλησίς μας εἶναι σχεδὸν οὐδετέρα. Ὅς πρὸς αὐτὰ εἶναι ζήτημα ἐὰν ὑπάρχῃ κάν ταῦτης ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου. Πάντως—καὶ

Εἰς σχετικὴν παρατήρησιν προβαίνει καὶ ὁ Alfred, Weber, Kultursociologie, ἐν «Handwörterbuch der Soziologie», Stuttgart 1931, σ. 294, ὕποσ. 1.

ἄν νπάρχῃ—τὸ ὑποκείμενον ἔχει ἀπαλλαγὴ ὡς πρὸς αὐτὰ παντὸς ἐνδιαφέροντος, πάσης μονομερείας καὶ ἔχει ὑψωθῆν εἰς τὸ ἐπίπεδον ὑποκείμενου ὑπεροκομματικοῦ. Πλεῖστα εἶναι τὰ σημεῖα τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος, ὡς πρὸς τὰ διποῖα διμιλοῦμεν ὅλοι—παρὰ τὰς ταξικὰς καὶ ἔθνικὰς διαφοράς, παρὰ τὰς διαφορὰς τῶν γενεῶν—μίαν καὶ τὴν αὐτὴν γλῶσσαν.

Διὰ τῶν ἀνθέσω ἐπιχειρήσαμεν νὰ ἀναπτύξωμεν καὶ νὰ κρίνωμεν τὰς δύο σπουδαιοτέρας θεωρίας, αἵ δποῖαι διφείλουν τὴν γένεσίν των εἰς τὴν ὄθησιν τῆς διδασκαλίας τοῦ Μαρκ ρεῷ ἰδεολογίας. Ἀμφότεραι, ἀφοροῦν λαβοῦσαι ἀπὸ τὸν Μαρκ (ἢ τοῦ Μαννίητος ἀμέσως ἢ θεωρία τοῦ Freyer μόνον ἐμμέσως) κατέληξαν εἰς τὸ νὰ στραφοῦν—ἔστω καὶ ἐν μέρει—κατ’ ἐκείνου εἰς τὸν δποῖον διφείλουν τὴν ὑπαρξίν των. Καὶ τοῦτο ὑπῆρξεν ἀναπόφευκτον. Ἡ ἀρχή, καθ’ ἣν τὰ πάντα ἀποτελοῦν ἰδεολογίαν, διφείλονται εἰς ψευδῆ συνείδησιν καὶ δὲν δικαιοῦνται νὰ διεκδικήσουν ἰσχὺν ἔξω τῶν προσδιορίζουσῶν ταῦτα κοινωνικῶν συνθηκῶν, ἥτο ἐπόμενον νὰ στραφῇ κατ’ αὐτοῦ τούτου τοῦ Μαρξισμοῦ. Καὶ ἔστραφη μάλιστα, πρὸιν ἢ ἐπιχειρήσῃ ὁ Μαννίητος συστηματικῶς τὴν στροφὴν ταύτην, ὑπὸ τῶν Max Weber, Werner Sombart καὶ Ernst Troeltsch. Νὰ ἀποφύγῃ ἡδύνατο ὁ Μαρκ τὰς διαλυτικὰς ὡς πρὸς τὴν θεωρίαν του συνεπείας αὐτῆς ταύτης τῆς κατευθύνσεώς του μόνον ἐὰν διετύπωνε τὴν ρεῷ ἴστορίας διδασκαλίαν του ὡς ἔξης:

Ἡ βιούλησις εἶναι ἀπολύτως ἐλευθέρα μόνον, ἐφ’ ὃσον ἀντιμετωπίζει τὴν φύσιν. Τὸ στρῶμα τῆς βιούλησεως, τὸ δποῖον εἶναι τεταγμένον εἰς τὴν παραγωγὴν μέσων διαβιώσεως, μέσων παραγωγῆς, μὲ ἄλλας λέξεις εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τῆς φύσεως, ἐν τῇ γενικωτάτῃ τῆς λέξεως ἐννοίᾳ, εἶναι ἐλεύθερον καὶ πρωταρχικῶς ἐνεργητικόν. Τὰ ἄλλα στρώματα τῆς βιούλησεως (τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῶς θεωρητικῆς βιούλησεως) διακρίνονται ἔστω ὡς πρὸς τὸν βαθμὸν τῆς ἀπὸ τοῦ κατωτάτου στρώματος ἐξαρτήσεώς των, ἢ διάκρισις ὅμως αὐτὴ δὲν ἐπρεπε νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐξικνουμένη μέχρι τοῦ σημείου, ὃστε τὸ ἀνώτατον στρῶμα—τὸ στρῶμα τῆς κοινωνικῆς θεωρητικῆς βιούλησεως—νὰ ἐμφανίζεται ἔστερημένον καὶ τοῦ ἐλαχίστου ἵχνους ἀνεξαρτησίας. Ὁ Μαρκ ἐνεφάνισε τοῦτο μέχρι τοιούτου σημείου ἐξηρτημένον ἀπὸ τὴν κοινω-

νικήν πραγματικότητα—(τὴν ἀναγομένην κατὰ βάθος εἰς τὴν πρωτοβουλίαν τῆς κινούσης τὰς παραγωγικὰς δυνάμεις ἐφευρετικῆς τοῦ ἀνθρώπου βουλήσεως)—, ὡστε ἡρονήθη πλήρως τὴν πιθανότητα τῆς θεωρίας, τῆς ἀντικειμενικῆς ὡς πρὸς τὴν ἴστορικὴν καὶ κοινωνικὴν πραγματικότητα ἀληθείας.<sup>5</sup> Η ἄρνησις αὐτή, ἡ ὑπερβολὴ αὐτὴ ἡτο μοιραῖον νὰ καταλήξῃ εἰς βάρος καὶ τῆς ἴδιας αὐτοῦ θεωρίας.

“Ἄς ὑποθέσωμεν δῆμος, δτι ὁ Μαρκ δὲν κατέληξεν εἰς τὴν ὑπερβολὴν ταῦτην, τὴν διαλύουσαν τὴν ὅλην διδασκαλίαν του. Ἄς ὑποθέσωμεν—μόνον διὰ τῆς ὑποθέσεως αὐτῆς εἶναι δυνατὸν νὰ ἔξαχθοῦν ἀπὸ τὴν προσπάθειάν του θετικὰ καὶ δὴ μεγάλης σημασίας συμπεράσματα—, δτι κατὰ τὸν Μαρκ, εἰς τὴν νομοτελῶς συντεταγμένην ἴεραρχίαν τῶν περιοχῶν τῆς βουλήσεως καὶ ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου τὴν κρατοῦσαν θέσιν κατέχει πράγματι ἡ κατωτάτη, δηλαδὴ ἡ συνιστῶσα τὴν ἔξτριξιν τῶν μέσων παραγωγῆς, δτι δῆμος καὶ αἱ ἄλλαι περιοχαὶ διατηροῦν πρωτοβουλίαν τινὰ καὶ ἐλευθερίαν, μειουμένης ἀπλῶς τῆς ἐλευθερίας, ὅσον περισσότερον προχωροῦμεν εἰς τὰς ἀνωτέρας τῆς βουλήσεως καὶ τῆς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου περιοχάς. Ἐὰν συγχροτήσωμεν οὕτω πως τὴν διδασκαλίαν τοῦ Μαρκ, προσθέσωμεν δὲ ἐπίσης, δτι ἡ ἴεραρχία τῶν περιοχῶν τῆς βουλήσεως καὶ ἐνεργείας εἶναι νομοτελῶς συντεταγμένη ὅχι ὑπὸ τὴν ἔννοιαν, δτι ἀναπότρεπτοι φυσικοὶ νόμοι ἐπιβάλλουν τὴν τοιαύτην σειράν, ἀλλ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν, δτι ἰσοδύναμοι ἔστω πρὸς φυσικοὺς νόμους νόμοι σκοπιμότητος ἐπιβάλλουν αὐτήν, ἐὰν τέλος συμπληρώσωμεν τὴν ὅλην αὐτὴν τροποποίησιν καὶ διὰ τῆς παρατηρήσεως, δτι ἡ ἀνεξαρτησία τῶν περιοχῶν τῆς βουλήσεως βαίνει μειουμένη μόνον ἐφ<sup>5</sup> ὅσον δὲν εἰσερχόμεθα εἰς τὴν σφαίραν τῆς θεωρητικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς βουλήσεως, τότε ἡ διδασκαλία τοῦ Μαρκ ἐμφανίζει συνοχὴν δυσκόλως ἀνατρεπομένην. Διότι εἶναι δυνατὸν κάλλιστα γὰρ ὑποστηριχθῆ ἡ ἔξῆς σειρὰ σκέψεων: οἱ ἀνθρώποι δημιουργοῦν μέσα παραγωγῆς, τὰ δποῖα φέρουν τούτοις πρὸ τοῦ διλήμματος: ἢ νὰ διατηρήσουν τοὺς ἀπέναντι τῶν νέων αὐτῶν μέσων καθυστερημένους ὅρους τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς των ὀργανώσεως, ὅπότε θὰ ζοῦν δυστυχοῦντες, ἢ νὰ προσαρμόσουν τοὺς ὅρους τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ὀργανώσεως εἰς τὰ ἐφευρεθέντα νέα καὶ τελειότερα ἢ ἀπλῶς περισσότερα μέσα παραγωγῆς. Νόμος στοι-

χειώδους σκοπιμότητος ἀναγκάζει τοὺς ἀνθρώπους νὰ ἔκλεγουν τὴν δευτέραν λύσιν. Ἐν ᾧ ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως εἶναι πλήρης, ὅταν ἡ βουλησις τείνει εἰς τὴν καλλιτέρευσιν τῶν μέσων παραγωγῆς, ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως μειοῦται,<sup>ΔΙΕΥΘΥΝΗΣ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΠΑΠΑΖΩΝΑ</sup> ὅταν ἀντιμετωπίζῃ τοὺς ἐκ τῆς καλλιτερεύσεως τῶν μέσων παραγωγῆς δημιουργούμενους ὅρους οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς δργανώσεως. Πάντως καὶ ἐδῶ δὲν μηδενίζεται ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως πλήρως. Ἡ προσαρμογὴ τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς δργανώσεως τῆς ζωῆς μας εἰς τὴν πρόοδον τῶν παραγωγῶν δύναμεων εἶναι βεβαίως ἀναγκαία—διότι ἄλλως τὰ μέσα παραγωγῆς μετατρέπονται, κατὰ τὴν περίφημον ἔκφρασιν τῶν Μαρκ καὶ Εὐγέλιος, εἰς μέσα καταστροφῆς (ὅπως φέρουν σήμερον καταστροφὴν τοῖς πρόοδοι τῆς τεχνικῆς, διὸ ὃν ἔξετοπίσθησαν ὑπὸ τῶν μηχανῶν καὶ κατεδικάσθησαν εἰς ἀνεργίαν πλήθη ἐργατῶν)—, ἡ προσαρμογὴ δύμως αὐτὴ δὲν εἶναι καθ' ὅλα καὶ ὡς πρὸς ὅλας τὰς λεπτομερείας της προδιαγραμμένη. Ὁταν παρατηρῶμεν ἐκ τῶν ὑστέρων τὴν ἴστορίαν, φαίνεται βεβαίως ἡ προσαρμογὴ αὐτὴ ὡς προδιαγεγραμμένη, φαίνεται δηλαδὴ ἔκείνη, ἡ ὅποια ἐσημειώθη, ὡς ἡ μόνη, ἡ ὅποια ἦτο δυνατή. Τὰ πράγματα δύμως δὲν ἔχουν οὕτω. Καὶ ἐδῶ ὑπάρχει χῶρος διὰ τὴν ἐλευθέραν τῆς βουλήσεως κίνησιν, ἀδιάφορον ἐὰν δὲ χῶρος αὐτὸς εἶναι στενώτερος ἔκείνου, ἐντὸς τοῦ ὅποίου κινεῖται ἡ πρὸς τὴν βελτίωσιν καὶ τὴν αὔξησιν τῶν μέσων παραγωγῆς στρεφομένη βουλησις. Ἡ προσαρμογὴ τῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν συνθηκῶν εἰς τὴν πρόοδον τῶν μέσων παραγωγῆς, ὡς καὶ ἡ προσαρμογὴ τῶν πολιτικῶν συστημάτων εἰς τὰς μεταρρυθμισθείσας οἰκονομικὰς καὶ κοινωνικὰς συνθήκας ἔχει διαφόρους ὡς πρὸς τὰς λεπτομερείας της—οὓσιώδεις μάλιστα λεπτομερείας—πιθανότητας ἐκδηλώσεως. Μεταξὺ τῶν πιθανοτήτων τούτων ἔκλεγει ἐλευθέρως ἡ βουλησις. Εἰς τὴν ἔκλογὴν τούτων δοκιμάζεται ἡ ἀξία καὶ ἡ δημιουργικὴ δύναμις τῶν μεγάλων δργανωτῶν, μεταρρυθμιστῶν καὶ πολιτικῶν. Οἱ μεγάλοι αὐτοὶ καὶ κοσμοϊστορικοὶ ἄνδρες δὲν εἶναι μεγάλοι καὶ κοσμοϊστορικοὶ τύποι μόνον καὶ μόνον διότι συλλαμβάνουν καὶ διακηρύσσουν, ἐναντίον τοῦ συμφέροντος τῆς ἔκάστοτε κρατούσης κοινωνικῆς τάξεως, τὴν ἀνάγκην τῆς προσαρμογῆς. ἄλλο καὶ διότι ἔκλεγον τὸν καλλιτερον, ἥθικώτερον, πνευματικῶς πληρέστερον τρόπον προσαρμογῆς τῶν μὲν οἰκονομικῶν συνθηκῶν εἰς τὰ

μέσα παραγωγῆς, τῶν δὲ πολιτικῶν συνθημάτων εἰς τὰς μεταρρυθμίσθείσας οἰκονομικὰς συνθήκας.

Μόνον κατὰ τὸν ἀνωτέρῳ σκιαγραφηθέντα τρόπον εἶναι δυνατὸν νὰ σταθῇ καὶ νὰ καταστῇ ἀκλόνητος ἡ θεωρία τοῦ Marx. Μόνον κατὰ τὸν τρόπον αὐτόν, ὁ δποῖος, ἔκτὸς τοῦ ὅτι περιορίζει κάπως τὴν ἔκτασιν τῆς ἐπιδράσεως, τὴν δποίαν ἀσκεῖ ἐπὶ τὴν οἰκονομικὴν καὶ πολιτικὴν ζωὴν ἢ κίνησις καὶ πρόοδος τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, ἔξαιρει πλήρως ἀπὸ τὴν ἐπίδρασίν της ἢ μᾶλλον ἐμφανίζει κατ' ἀρχὴν ὡς ὑποκειμένην εἰς τὴν δυνατότητα πλήρους ἀνεξαρτησίας τὴν σφαῖδαν ἔκεινην τῆς βιουλήσεως, ἢ δποία ἀναφέρεται εἰς τὴν καθαρὰν πνευματικὴν καὶ καλλιτεχνικὴν δημιουργίαν. Περὶ αὐτοῦ ὅμως θὰ διιλήσθωμεν εἰδικώτερον, ἀναπτύσσοντες τὴν θεωρίαν τοῦ Alfred Weber.

"Ηδη εἶναι καιρὸς νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Marx καὶ νὰ συνεχίσωμεν τὴν συγκρότησίν της ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δεδομένων, ἀτινα ἔξαγονται ἔξ αὐτῶν τούτων τῶν ἔργων του. Τὰ ἀνωτέρῳ ἀναπτυχθέντα μᾶς ἀπεμάκρυναν τοῦ γράμματος τῶν ἔργων του καὶ μᾶς ὠδήγησαν εἰς τὸ νὰ ἐμφανίσωμεν τὴν διδασκαλίαν του, ὅπως θὰ ἐπρεπε, διατηρουμένων μόνον τῶν θετικῶν αὐτῆς στοιχείων, νὰ ἐμφανίζεται.

Πρὸς συμπλήρωσιν τῆς εἰκόνας τοῦ ιστορικοῦ ὑλισμοῦ τὴν δποίαν ξητοῦμεν, ἐπὶ τῇ βάσει ὅητῶν τοῦ Marx διατυπώσεων, νὰ συγκροτήσωμεν, δὲν ὑπολείπονται πολλά. Εἴπομεν, δει, κατὰ τὸν Marx, εἰς τὴν νομοτελῶς συντεταγμένην ἴεραοχίαν τῶν περιοχῶν τῆς βιουλήσεως καὶ τῆς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου, τὴν κρατοῦσαν θέσιν κατέχει ἡ κατωτάτη, ἡ ἀναφερομένη δηλαδὴ ἐνεργητικῶς καὶ δημιουργικῶς εἰς τὴν ἔξελιξιν τῶν μέσων παραγωγῆς. Αὐτὴ δεσμεύει τὰς ἄλλας. Αἱ οἰκονομικαὶ συνθῆκαι, ἡ κοινωνικὴ πραγματικότης καὶ τέλος ἡ πνευματικὴ ζωὴ προσαρμόζονται κατ' ἀνάγκην εἰς αὐτήν. "Ηδη προχωροῦμεν: "Ἡ νομοτελῶς συντεταγμένη ἴεραοχία τῶν περιοχῶν βιουλήσεως καὶ τῆς ἐνεργείας τῶν ἀνθρώπων ἀντιστοιχεῖ—αὐτὸ εἶναι τὸ συμπλήρωμα τῆς θεωρίας τοῦ Marx—καὶ εἰς νομοτελῶς, ἐπὶ τῇ βάσει ὠρισμένης μάλιστα διαλεκτικῆς σχέσεως συντελουμένην ἔξελιξιν τῶν διαφόρων ἐκδηλώσεων τῆς βιουλήσεως καὶ ἐνεργείας τῶν ἀνθρώπων.

δόδηγει, κατὰ τὸν Μάρκο, διαρκῶς εἰς ἀντίθεσιν μεταξὺ τῆς πραγματικότητος τῶν μέσων παραγωγῆς καὶ τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν καὶ δόδηγει εἰς ἀνατροπὴν τῶν τελευταίων τούτων καὶ τῶν ἀντιστοιχουσῶν εἰς αὐτὰς πολιτικῶν μορφῶν καὶ ἴδεολογιῶν διὰ τῆς ἐπαναστατικῆς ἐνεργείας ἐκείνων, τῶν ὅποιων ἡ ζωὴ καθίσταται ἀδύνατος ὑπὸ τὰς ἀσυμβιβάστους πρὸς τὴν τεχνικὴν πρόοδον κοινωνικὰς συνθήκας. Τοιούτοις δόπιας κινεῖται διαρκῶς ἡ ἴστορία ὀθισμένη ὑπὸ τῆς προόδου τῶν μέσων παραγωγῆς, διαλεκτικῶς, ἀνταγωνιστικῶς.

Δὲν όλα άναπτύξωμεν τὴν πλευρὰν αὐτὴν τῆς διδασκαλίας τοῦ Marx λεπτομερέστερον. Είναι ἀρκετά γνωστή. ‘Ημᾶς ἐνδιέφερεν ἐνταῦθα νὰ συγχρωτήσωμεν ἐν γενικωτάταις γραμμαῖς τὸ δλον τῆς διδασκαλίας τοῦ Marx, νὰ καθορίσωμεν δὲ κυρίως τὰ θετικὰ ἔκεινα σημεῖα, διὰ τῶν ὅποιων συνέβαλεν οὗτος—καὶ συνέβαλεν ὅσον ἐλάχιστοι—εἰς τὴν θεωρητικὴν ἐπεξεργασίαν τῆς περὶ ιστορίας συνειδήσεώς μας.

10. Ἡ περὶ ἴστορίας θεωρία, τὴν δποίαν διὰ τοῦ Ματθ (ἄλλα καὶ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς αὐτὸν) διετυπώσαμεν ἀνωτέρῳ, ἀναγαγόντες εἰς νόμους λογικῆς σκοπιμότητος τὴν ἐπίδρασιν, τὴν δποίαν ἀσκεῖ ἡ ἔξελιξις τῶν μέσων παραγωγῆς ἐπὶ τῶν διαφόρων μορφῶν καὶ ἐκδηλώσεων τῆς ζωῆς μάς, πρέπει ἥδη νὰ ὑποστῇ συμπλήρωσιν καὶ ἀπὸ τῆς ἔξης πλευρᾶς: ἡ σχετικοποιοῦσα τὰς μορφὰς τῆς ζωῆς, ἐφ' ὃν ἀσκεῖ τὴν ἐπίδρασίν της, ἔξελιξις τῶν μέσων παραγωγῆς, ἡ πρόοδος δηλούμη, τὴν δποίαν σημειώνει ὁ ἀνθρώπος λογικῶς εἰς βάρος τῆς ὑποτασσομένης εἰς αὐτὸν φύσεως, δὲν εἶναι — συμφώνως πρὸς ὠρισμένους ὑπαινιγμούς, τοὺς δποίους ἐπιχειρήσαμεν ἥδη ἀνωτέρῳ — πρόοδος κυριαρχοῦσα ἐπὶ τῶν πάντων καὶ σχετικοποιοῦσα ἐπομένως τὰ πάντα. Αὐτὸς θὰ ἀντέφασκε καὶ πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ ἀπολύτως ἀτομικοῦ, ἀπὸ τὴν δποίαν δρμώμεθα, τοῦ ἀπολύτως ἀτομικοῦ, διὰ τοῦ δποίου ἀκριβῶς καθίσταται καὶ δυνατή, ἐπὶ τῇ βάσει διαλεκτικοῦ τινος ἀνταγωνισμοῦ ἀνυπάρκτου εἰς τὴν ἀπλῆν φύσιν, ἡ ἴστορία, ἡ προϋποθέτουσα ἀκριβῶς τὸ ἀπολύτως ἀτομικὸν ἴστορικὴ κοινωνικότης. Καὶ εἰς τὴν θεωρίαν δμως περὶ τοῦ ἀπολύτως ἀτομικοῦ ἐὰν δὲν ἀντέφασκεν ἡ ἀποψις, καθ' ἣν ἡ πρόοδος κυριαρχεῖ ἐπὶ πάντων καὶ σχετικοποιεῖ τὰ πάντα, θὰ ἀντέφασκε πρὸς τὴν προκύπτουσν. ἐκ τῆς

ἀπλῆς παρατηρήσεως τῆς ἴστορίας διαπίστωσιν, καθ' ᾧν πλεῖσται ἐκδηλώσεις τῆς ἴστορίας δὲν εἶναι δυνατὸν διόλου νὰ κριθοῦν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ μέτρου τῆς προόδου. Ἡ γλυπτικὴ τῆς Ἀναγεννήσεως δὲν κατήργησε τὴν τέχνην τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος. Ὁ Ἄμλετος τοῦ Σαιξπηρὸς δὲν ἔστημείωσε βῆμα προόδου ἀπέναντι τοῦ Προμηθέως τοῦ Αἰσχύλου. Ὁ γοτθικὸς ναὸς δὲν εἶναι ἀνώτερος τοῦ Παρθενῶνος. Αἱ στοιχειώδεις αὐταὶ σκέψεις, ἐπὶ τῶν ὅποίων ἔβασισθη καὶ ὁ Max Schele<sup>r</sup> εἰς τὴν κοιτικήν, τὴν ὅποιαν ἤσκησεν εἰς βάρος τοῦ Auguste Comte (εἰς βάρος τῆς περὶ προόδου ἀφελοῦς θεωρίας τοῦ θετικισμοῦ), προσλαμβάνουν συστηματικὴν μορφήν, ἐὰν συνδυασθοῦν πρὸς τὴν περὶ ἴστορίας διδασκαλίαν τοῦ Alfred Weber.

Ο Alfred Weber ὅμαται<sup>1)</sup> ἐκ τῆς θεμελιώδους διακοίσεως μεταξὺ τοῦ πνευματικοῦ ἢ ἐσωτερικοῦ πολιτισμοῦ, μεταξὺ τῆς Kultur (ὅπως λέγουν οἱ Γερμανοί) καὶ τοῦ μηχανικοῦ, πρακτικοῦ, ἐξωτερικοῦ καὶ ὑλικοῦ πολιτισμοῦ, τῆς Zivilisation. Ἡ διάκοισις αὗτη, προϊὸν τοῦ γερμανικοῦ πνεύματος, τοῦ ὅποίου ἡ τραγικότης συνίστατο πάντοτε εἰς τὴν ὑπὲρ τὸ δέον συνειδητὴν ἀντιμετώπισιν τῆς ἀντιθέσεως ταύτης, ἀνεπτύχθη καὶ πρὸ τοῦ Alfred Weber καὶ παραλλήλως πρὸς αὐτὸν ὑπὸ πολλῶν ἄλλων Γερμανῶν, εὑρεν δῆμως τὴν πληρεστέραν καὶ καθαροτέραν διατύπωσίν της εἰς τὸ κοινωνιολόγικὸν σύστημα τούτου. Κατὰ τὸν Alfred Weber ἡ ἴστορία τῆς ἀνθρωπότητος ὀφείλει τὴν ὑπαρξίαν καὶ ἀνάπτυξίν της εἰς δύο κυρίως παράγοντας, εἰς τὴν πρόδον τοῦ ἐξωτερικοῦ ἢ λογικῶς κινούμενου πολιτισμοῦ καὶ εἰς τὴν κίνησιν τοῦ ἐσωτερικοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ ἐξωτερικὸς πολιτισμὸς βασίζεται ἐπὶ τοῦ «πνεύματος», εἰς τὴν λογικὴν αὐτοῦ ἐκδήλωσιν. Ὁ ἐσωτερικὸς πολιτισμὸς βασίζεται ἐπὶ τῆς προσπαθείας τοῦ πνεύματος, ὃπως ὑπερπηδήσῃ τὰ δρια τῆς λογικῆς καὶ ἀναχθῇ εἰς τὴν μυστικὴν καὶ μεταφυσικὴν σφαῖραν τοῦ ἀπολύτου. Ἀντιθέτως πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν πολιτισμόν, ὁ ὅποιος μετρᾶται—καὶ μετρᾶται ὀρθῶς—ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κοιτηρίου τῆς προόδου, ὁ ἐσωτερικὸς πολιτισμὸς δὲν γνωρίζει βαθμίδας ἐξελίξεως καὶ προόδου, διότι πᾶσα ἐκδήλωσίς του ἀπο-

1) Bl. Alfred Weber, Ideen zur Staats- und Kultursociologie, Karlsruhe 1927, σ. 3 κ. ἐ.

τελεῖ ἀφ' ἑαυτῆς ἀπόλυτον τελειότητα καὶ ὑπάρχει μόνον ὡς πρὸς ἑαυτήν. Οὗτος, ἐκφράζων τὸ «ψυχικῶς ἀπόλυτον», δὲν ὑπόκειται εἰς πρόσοδον. Ἐν φ' δὲ ἐξωτερικὸς πολιτισμὸς κινεῖται ὑπὸ τῆς σκοπιμότητος καὶ ὅδηγεῖ πρὸς τὸ διαρκῶς πρακτικότερον καὶ ὀφελιμότερον, δὲ ἐσωτερικὸς πολιτισμὸς ἀγνοεῖ τὴν σκοπιμότητα καὶ ἐκδηλοῦται μάλιστα πολλάκις κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ἐπιταγάς της. Οὗτος δὲ μόνον δὲν συντηρεῖ, ἀλλὰ μυσιάζει τὸν ἀνθρωπὸν. Τὸν μυσιάζει εἰς τὸν βωμὸν τοῦ «ἀσκόπου» καὶ «περιττοῦ» τὸ δποῖον ὅμως—ἄν καὶ ἀσκοπὸν καὶ περιττόν, ἄν καὶ ἀντίθετον πολλάκις πρὸς τοὺς ἀμέσους σκοποὺς τῆς ζωῆς—αἱ συνάντημα ὡς τὸ ὕψιστον νόημα αὐτῆς ταύτης τῆς ζωῆς. Αἱ μορφαί, δι' ᾧ ἐκδηλοῦται ἀντικειμενικῶς δὲ ἐσωτερικὸς πολιτισμός, εἶναι τὸ καλλιτέχνημα καὶ ἡ ἴδεα (ἡ ἴδεα δὲ μόνος αἴτημα τῆς λογικῆς, ἀλλ' εἰς τὴν βαθυτέραν συνύφανσίν της πρὸς ὅλοκληρον τὸν συναισθηματικὸν καὶ πνευματικὸν ἑαυτόν μας). Οἱ μόνοι δημιουργικοὶ φρορεῖς τοῦ πολιτισμοῦ τούτου εἶναι δὲ καλλιτέχνης καὶ δὲ προφήτης.

Συμφώνως πρὸς νεωτέραν διατύπωσιν, τὴν δποίαν δίδει δὲ Alfred Weber εἰς τὴν θεωρίαν του<sup>1)</sup>, πρέπει νὰ προσθέσωμεν εἰς τὰ ἀνωτέρω τὰ ἔξης: Κατὰ τὸν Alfred Weber, ἡ ἴστορία, παρατηρούμενη ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ ψυχικο-πνευματικοῦ πολιτισμοῦ, ἀποκαλύπτει εἰς τὰ βλέμματά μας σειρὰν κόσμων, σειρὰν πολιτισμῶν, οἵ δποῖοι κόσμοι (δὲ αἰγυπτιακός, δὲ βαβυλωνιακός, δὲ ινδικός, δὲ κινεζικός, δὲ περσικό-ἰουδαικός, δὲ Ἑλληνορωμαϊκός, δὲ βυζαντιακός, δὲ ισλαμιτικός καὶ δὲ νεώτερος δυτικός κόσμος) ἐμφανίζονται κεκτημένοι ἵδιαν ἔκαστος οὖσίαν, ἵδιαν ἐκφρασιν καὶ καθολικὴν φυσιογνωμίαν, ἵδια ὕψη τελειότητος καὶ ἵδιον τρόπους παρακμῆς. Εἰς τὴν οὖσίαν καὶ φυσιογνωμίαν τοῦ ψυχικο-πνευματικοῦ των πολιτισμοῦ δὲν ἐμφανίζονται οἵ κόσμοι οὗτοι ἀνήκοντες εἰς σειρὰν ἔξελίξεως. Καὶ ὅμως: χωρὶς νὰ ἀνήκῃ ἡ οὖσία των εἰς σειρὰν ἔξελίξεως οἱ κόσμοι οὗτοι συνδέονται πρὸς ἀλλήλους διὰ τοιαύτης τινὸς σειρᾶς καὶ δὴ ἐκείνης, ἡ δποία διέπει κατὰ τρόπον ἐνιαῖον καὶ ἀνέκκλητον ὅλοκληρον τὴν ἴστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ τῶν πρώτων αὐτῆς ἀρχῶν.

1) Bl. Alfred Weber, Kultursoziologie, ἐν «Handwörterbuch der Soziologie», Stuttgart 1931, σ. 284 κ. ἐ.

‘Η διέπουσα τὴν ἀνθρωπότητα ἔνιαία ἐξέλιξις ἐκδηλοῦται κυρίως ὡς ἡ προϊοῦσα ἐξάπλωσις καὶ τελειοποίησις τῆς ἐξωτερικῆς κυριαρχίας τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς φύσεως, δηλαδὴ ὡς πρόοδος τῆς τεχνικῆς. Πᾶν βῆμα εἰς τὴν ἐξέλιξιν αὐτὴν βάσιζεται ἐπὶ τοῦ προηγουμένου καὶ σημαίνει λογικῶς πρόοδον ἀπέναντι τούτου. Τὸ δὲ ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἀνεκόπη πρὸς στιγμὴν ἡ πρόοδος αὕτη ἢ μᾶλλον δὲ ἀντίκτυπος, τὸν δποῖον εἶχεν αὕτη, εἰς τὴν συνείδησιν τῶν ἀνθρώπων, διὰ τῆς μεταναστεύσεως καὶ διεισδύσεως βαρβάρων λαῶν εἰς χώρας προηγμένας ἢ διὰ τῆς ἐπαναστατικῆς χειραφετήσεως καὶ ἐπικρατήσεως κοινωνικῶν στρωμάτων πνευματικῶς παρθένων, τοῦτο δὲν ἀναφεῖ τὸ ἀρχάς, ἐφ' ὃν θεωροῦμεν βασιζομένην τὴν πρόοδον τοῦ τεχνικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ πολιτισμοῦ, δηλαδὴ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἀμετακλήτου καὶ τῆς καθολικότητος. Αἱ περὶ ὃν δὲ λόγος ὅπισθιδρομήσεις — ἕκτὸς τοῦ δὲ τὴν ἐσημειώθησαν μόνον εἰς τὴν συνείδησιν, τὴν δποίαν εἶχον οἱ ἀνθρωποι περὶ τῆς προόδου, καὶ δχι εἰς αὐτὰ τὰ ἀντικειμενικὰ προϊόντα τῆς προόδου (ταῦτα ἔμειναν πάντοτε ἀνέπαφα καὶ εἰς μόνον μῆνος διμιλεῖ περὶ ἀπολεσθέντος ἐπιγείου Παραδείσου, δι μῆνος τῆς Ἀτλαντίδος) —, ἕκτὸς τούτου, αἱ περὶ ὃν δὲ λόγος ὅπισθιδρομήσεις ὑπῆρχαν ἀνέκαθεν στιγμιαῖαι καὶ ἀσήμαντοι. Εἰς τὸ βάθος ἡ γραμμὴ τῆς ἐξελίξεως εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ τεχνικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ πολιτισμοῦ εἶναι σταθερά, πᾶσα δὲ μεγάλη ἀπόκλισις λαοῦ τινος ἀπὸ τῆς γραμμῆς αὐτῆς σημαίνει πρόσκαιρον ἢ καὶ ὁριστικὸν θάνατον τοῦ λαοῦ τούτου, σημαίνει τὴν καταδίκην του εἰς ἴστορικὴν σιωπήν.

Εἰς τὴν πραγματικότητα βεβαίως ἡ σφαῖρα τοῦ τεχνικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ πολιτισμοῦ δὲν ἐμφανίζεται πλήρως διακεκριμένη ἀπὸ τῆς ἀλλης σφαῖρας δηλαδὴ τοῦ ψυχικο - πνευματικοῦ πολιτισμοῦ. ‘Ο Alfred Weber εἰς τὸ τελευταίως ἐκδοθὲν θεμελειῶδες ἔογον του, εἰς τὸ δποῖον ἐπιχειρεῖ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς θεωρίας του ἐπὶ τοῦ ὑλικοῦ τῆς παγκοσμίου ἴστορίας<sup>1)</sup>, δὲν ἐξετάζει βεβαίως διόλου τὸ δμοιόμορφον, τὸ τοπικόν, τὸ μηχανικῶς ἀναγκαῖον εἰς τὴν πορείαν τῆς ἀνθρωπότητος, δὲν ἐξετάζει δηλαδὴ δ, τι ἀποτελεῖ εἰς τὴν πορείαν της τὴν «πρόοδον». Προϋποθέτει ἀπλῶς τὴν διαδικασίαν αὐτὴν τῆς προόδου,

1) Bl. Alfred Weber, *Kulturgeschichte als Kultursoziologie*, Leiden 1935.

προσπαθεῖ νὰ συλλάβῃ τὸ ἀκαθόριστον εἰς τὴν ἴστορίαν καὶ ὅχι τὸ καθωρισμένον ἀπὸ τὴν ἔξελιξιν τῆς τεχνικῆς καὶ τῶν ἀναγκαίων προοδευτικῶν της ἀντανακλάσεων ἐπὶ τῆς ζωῆς. Προσπαθεῖ ν' ἀνακαλύψῃ καὶ νὰ συλλάβῃ εἰς τὴν ἴστορίαν ἔκεῖνο, τὸ δποῖον εἶναι «μοναδικόν», ἔκεῖνο, τὸ δποῖον ἄν καὶ μοναδικὸν καὶ ἀπόλυτον εἰς τὴν ἀξίαν του, ἔχει ἐν τούτοις μεγίστην σημασίαν καὶ διὰ τὴν ἐν τῷ χρόνῳ ἀνάπτυξιν τῆς ζωῆς ἀπὸ τὰ πρῶτα βήματά της μέχρι σήμερον, ἔχει μάλιστα τόσην σημασίαν, ὥστε νὰ μὴν εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ τὸ παρόν, χωρὶς νὰ ἀντικατοπτρισθῇ εἰς ὀλόκληρον τὸ παρελθόν μὲ τὰς μοναδικάς του ἀκριβῶς ἔκδηλώσεις. Διὰ νὰ γίνῃ νοητή ἡ ἐποχή μας, δὲν ἀρκεῖ νὰ πιστοποιηθῇ ἡ ἀναγκαία, ἡ «αἰτιώδης» συνάφειά της μὲ τὴν προοδευτικὴν διαδικασίαν τῶν μέσων παραγωγῆς καὶ τῶν ὑπ' αὐτῆς προσδιοριζομένων μορφῶν τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς, ἀλλὰ διὰ νὰ γίνῃ νοητή πρέπει νὰ προϋποτεθῇ καὶ πᾶν τὸ «μοναδικόν» καὶ «ἀπόλυτον», πᾶν τὸ ἀσχετον μὲ τὴν προοδευτικὴν ἔξελιξιν, διότι εἰς αὐτὸ ἀκριβῶς — χωρὶς νὰ συνδέεται πρὸς αὐτὸ ἀναγκαστικῶς, αἰτιωδῶς — ἀντικατοπτρίζεται ἐν τούτοις ψυχικοπνευματικῶς ἡ ἐποχή μας. Ἐντικατοπτρίζεται εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν τραγῳδίαν καὶ φιλοσοφίαν, εἰς τὴν θυσίαν τοῦ Χριστοῦ καὶ εἰς τὸν γοτθικὸν όρθιον, εἰς τὴν μουσικὴν τοῦ Bach καὶ εἰς τὸν Goethe. Αὐτὰ ὅλα δὲν ἀποτελοῦν «βαθμίδας» εἰς κλίμακα προοδευτικήν. Εἰς τὰς βαθμίδας δὲν ἀντικατοπτρίζεται ὁ ὑπεράνω αὐτῶν διερχόμενος, ἀλλὰ τὰς βαθμίδας ὑπερνικῆς οὗτος δριστικῶς. Ὁσα ἀποτελοῦν τὸ ἀντικείμενον τῆς μεγάλης ἴστορικῆς συνθέσεως τοῦ Alfred Weber συνιστοῦν τὰς ἀπολύτους εἰς τὴν ζωὴν στιγμάς, τὰς στιγμάς, αἵ δποῖαι ὅμως, ἄν καὶ ἀπόλυτοι καὶ νοηταὶ μόνον ὡς πρὸς ἑαυτάς, διαιωνίζονται καὶ ἐντὸς τοῦ ἴστορικοῦ χρόνου. Διὸ αὐτὸ ὑπάρχει συνέχεια — χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ πρόοδος — καὶ εἰς αὐτὴν τὴν σφαιραν τοῦ ψυχικοπνευματικοῦ πολιτισμοῦ, τὸν δποῖον ἀνήγαγεν εἰς ἀντικείμενον ἰδιαιτέρας ἴστορικῆς ἔρεύνης ὁ Alfred Weber. Ἐδῶ ὅμως πρέπει νὰ προβῶμεν καὶ πάλιν εἰς τὴν παρατήρησιν, τὴν δποίαν καὶ προηγούμενως διετυπώσαμεν. Ἀνάγοντες εἰς ἀντικείμενον ἰδιαιτέρας ἔρεύνης τὴν μίαν ἥ τὴν ἄλλην σφαιραν τῆς ζωῆς, δὲν πρέπει νὰ νομίζωμεν, ὅτι ἡ μεταξὺ τῶν δύο σφαιρῶν διάκρισις ἀπεικονίζει καὶ διχοτόμησιν αὐτῆς ταῦτης τῆς

πραγματικότητος. Εἰς τὴν πραγματικότητα συνυφαίνονται αἱ δύο σφαῖραι πρὸς ἄλλήλας. Εἰς τὴν σφαῖραν π. χ. τῆς τέχνης (ἢ ὅποια ἀνήκει εἰς τὸν ψυχικοπνευματικὸν πολιτισμὸν) εἰσδύουν στοιχεῖα ὁφειλόμενα εἰς τὴν πρόσοδον τῆς τεχνικῆς, στοιχεῖα δημιουργοῦντα νέους δρους (ἔξωτερικοὺς ὅμως ἀπλῶς δρους) καλλιτεχνικῆς δημιουργίας. Καὶ ἀντιστρόφως: ἢ μορφή, τὴν ὅποιαν παρουσιάζει ἡ οἰκονομικὴ ζωὴ λαοῦ τινος ἐμφανίζεται πάντοτε ἀναμεμιγμένη καὶ μὲ στοιχεῖα ὁφειλόμενα εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ ψυχικοπνευματικοῦ πολιτισμοῦ, μὲ στοιχεῖα, τὰ ὅποια, χωρὶς νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπηρεάσουν δριστικῶς τὴν ἔξτρεμην τῆς περὶ ἣς ὁ λόγος οἰκονομίας, προσδίδουν πάντως εἰς αὐτὴν ἵδιον πολλάκις χρωματισμόν. Ὅταν χωρίζωμεν τὸν ἔξωτερικὸν ἀπὸ τοῦ ἔξωτερικοῦ πολιτισμοῦ, τὴν τέχνην π. χ. ἀπὸ τῆς οἰκονομίας, πορέπει μάλιστα νὰ ἔχωμεν ὑπὸ ὅψιν μας καὶ κάτι περισσότερον ἀκόμη, κάτι τὸ ὅποιον χωρὶς νὰ τονίζεται ὑπὸ τοῦ Alfred Weber εἶναι δυνατὸν καὶ πρέπει νὰ συνδυασθῇ πρὸς τὴν θεωρίαν του. Πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπὸ ὅψιν μας, ὅτι αἱ δύο αὐταὶ σφαῖραι τῆς ζωῆς, ἡ τέχνη καὶ ἡ οἰκονομία (προτιμῶμεν τὸ συγκεκριμένον τοῦτο παράδειγμα), διαφέρουν ἀπ' ἄλλήλων μόνον ὡς πρὸς τὸν βαθμὸν τῆς σχέσεώς των πρὸς τὸ ἀπολύτως ἀτομικόν. Ἐὰν εἰς πρᾶξιν τινὰ ἐπικρατοῦν τὰ ἀπολύτως ἀτομικά, δηλαδὴ τὰ καθ' ὑπέρβασιν τοῦ λόγου ἐκδηλούμενα στοιχεῖα, ἡ περὶ ἣς ὁ λόγος πρᾶξις ἀνήκει εἰς τὸν ἔξωτερικὸν ἢ ψυχικοπνευματικὸν πολιτισμόν. Ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἡ καλλιτεχνικὴ δρᾶσις τοῦ ἀνθρώπου σημαίνει πάντοτε (ἐὰν εἶναι γνησία) ἐπικράτησιν τοῦ ἀπολύτως ἀτομικοῦ εἰς βάρος τοῦ τυπικοῦ, τοῦ κοινοῦ καὶ λογικοῦ, διὸ αὐτὸν τὸν λόγον θεωρεῖται ἡ τέχνη ὡς ἀνήκουσα εἰς τὸν ψυχοπνευματικὸν πολιτισμόν. Τὸ δὲ καὶ ὁ πολιτισμὸς οὗτος ἐκδηλοῦται ἴστορικῶς, αὐτὸ δρᾷ διὰ νὰ σημαίνῃ, ὅτι καὶ αὐτὸς περιέχει στοιχεῖα τυπικά, κοινωνικὰ καὶ λογικά. Ἀνευ αὐτῶν δὲν θὰ ἀπετέλει ἴστορικὴν πραγματικότητα. Πάντως—τοῦτο δὲ κυρίως ἔχει σημασίαν—εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ ἐπικρατεῖ τὸ ἀπολύτως ἀτομικόν. Εἰς τὴν σφαῖραν ἀντιθέτως τοῦ ἔξωτερικοῦ καὶ ὑπὸ τῆς προόδου τῆς τεχνικῆς προσδιοριζόμενον πολιτισμοῦ ἐπικρατοῦν τὰ τυπικὰ λογικὰ στοιχεῖα, χωρὶς τοῦτο νὰ σημαίνῃ, ὅτι παύουν τελείως δρῶντα καὶ στοιχεῖα ἀπολύτως ἀτομικά. Ταῦτα δῷσαν βεβαίως,

ἄλλα κατὰ τρόπον δευτερεύοντα, συνήθως μάλιστα ἀσήμαντον.

Ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ ἀνωτέρῳ δυνάμεθα ἡδη νὰ προβῶμεν καὶ εἰς ἄλλην οὐσιώδη παρατήρησιν: Εἰς τὴν σφαιραν τοῦ ψυχικοπνευματικοῦ πολιτισμοῦ, ἥ δποια, ὅπο τὴν ὕθησιν τῶν ἐπικρατούντων εἰς αὐτὴν ἀπολύτως ἀτομικῶν νοημάτων, δὲν μετέχει τῆς προοδευτικῆς διαδικασίας, ἀνήκουν δχι μόνον ἢ τέχνη καὶ αἱ μορφαὶ ἐν γένει τῆς καλλιτεχνικῆς καὶ πνευματικῆς δημιουργίας, ἀλλὰ καὶ ὁρισμέναι μορφαί, ὑψὸς διαδηλουνται αὗται αὗται αἱ καθημεριναὶ σχέσεις τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἄλλήλους. Καὶ εἰς τὴν καθημερινὴν ζωὴν εἰσδύει τὸ μὴ καθημερινόν, τὸ θαῦμα, τὸ ἀνεξήγητον καὶ ἀνεπίδεκτον λογικῆς ἐρμηνείας. Καὶ εἰς τὴν καθημερινὴν ζωὴν συνάπτονται σχέσεις, εἰς τὴν μορφὴν καὶ ὑπαρξιν τῶν δποίων τὸ ἀπολύτως ἀτομικὸν ὑπερισχύει τοῦ τυπικοῦ καὶ λογικοῦ. "Οταν εἶναι—συμφώνως πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Karl Jaspers—«ὑποστασιακή» ἥ ἐπικοινωνία μου μετ' ἄλλου τινός, τότε ἥ ἐπικοινωνία αὐτὴ σημειώνει κάτι τὸ μοναδικὸν καὶ ἀπόλυτον.<sup>1)</sup> Ή ὑποστασιακή ἐπικοινωνία προϋποθέτει εἰς ἔκαστον τῶν ἐπικοινωνούντων τὴν συναίσθησιν, δτι εἶναι μοναδικός. Ή ὑποστασιακή ἐπικοινωνία προϋποθέτει διαρκῶς τὴν ἀτομικὴν ἔκάστου ἐμβάθυνσιν εἰς τὴν μοναδικὴν καὶ ἀναντικατάστατον ὑπόστασίν του, προϋποθέτει τὴν «μοναξιά», εἰς τὴν βαθυτάτην σημασίαν τοῦ δρου.<sup>2)</sup> Ο Jaspers τονίζει, δτι διὰ νὰ εἴμαι εἰς τὴν ἐπικοινωνίαν δ «ἔαυτός μου», πρέπει εἰς πᾶσαν στιγμὴν ἐπικοινωνίας νὰ αἰσθάνωμαι «μοναξιά», νὰ ἀποτολμῶ διαρκῶς τὸ πήδημα εἰς τὴν «μοναξιά», εἰς τὸν ἀπολύτως ἀτομικὸν ἔαυτόν μου. "Οταν δὲν συμβαίνῃ τοῦτο, χάνομαι μέσα εἰς τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἄλλου, δηλαδὴ ἔκείνου, μετὰ τοῦ δποίου ἐπικοινωνῶ.

1) Bl. Karl Jaspers, Philosophie, 2. Band: Existenzherhellung, Berlin 1932, σ. 50 κ. Ἑ.

2) Bl. σχετικῶς καὶ: Panajotis Kanellopoulos, Die Einsamkeit in ihrer gemeinschaftlichen und gesellschaftlichen Problematik, ἐν: «Reine und angewandte Soziologie» (Eine Festgabe für Ferdinand Tönnies), Leipzig 1926, σ. 228 κ. Ἑ.